

Богдан Мохончук,

аспірант кафедри

конституційного права України

Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

УДК: 342.8

Виборча система як динамічний інститут демократії

Аналізуючи сучасні державотворчі процеси можна стверджувати, що виборче законодавство України знаходиться на етапі становлення, оскільки перебуває в постійній динаміці та зміні. Інститут виборів відносять до невід'ємних ознак демократії, а його прозорість та захищеність необхідні для встановлення легітимної державної влади. Це вимагає пошуку оптимальної виборчої системи, що не можливе без доктринального осмислення останньої.

Як правило, гуманітарні науки не претендують на жорстку абсолютизацію та визначеність власних категорій. Однак у випадку досліджень виборчих систем ми вбачаємо надмірну диференціацію їх змісту та розуміння, що лише нівелює практичну значимість наукових доробок.

Варто зауважити, що аналіз виборчих систем та окремих їх елементів досить часто здійснюється зарубіжними вченими у межах градації країн за рівнем розвитку демократії [1]. Це вимагає виокремлення місця виборчої системи в структурі демократії.

Демократія, як явище, починає своє існування ще з давнини. На думку експертів, в значній мірі саме

культурна еволюція древньогрецького суспільства, в своїй найвищій точці, співпала з таким політичним устроєм як демократія [2]. Здавалось би періоду в два тисячоліття повинно бути достатньо для апробації політичного режиму. Однак питання забезпечення, реалізації та навіть можливості влади народу турбують суспільство й в наш час. Адже ще відносно недавно, в 1983 році, Жан-Франсуа Ревель заявив, що «демократія може в кінці кінців виявитись лише історичною випадковістю, найкоротшим просвітом який закривається на наших очах» [3].

В будь-якому випадку можна з впевненістю констатувати, що сьогодні демократія постала свого роду ідентифікатором будь-якої країни. Свідченням цього є закріплення демократичного устрою в конституціях провідних держав (наприклад ст. 20 Конституції ФРН, ст. 2 Конституції Португалії, ст. 1 Конституції Іспанії, в тому числі ст. 1 Конституції України), встановлення спеціальних показників демократії, як критерію розвитку країни (наприклад індекс демократії, складений «Economist Intelligence Unit» [4]) тощо. В той же

час історія налічує й значну кількість критиків демократії (Жан Бодріяр, Лев Тихомиров, Огюстен Кошен, Ноам Чомскі та ін.), які виділяють її негативні сторони (диктатуру більшості, нівелювання авторитету влади, некомпетентність правителів, поглиблення соціальної нерівності, міграційні потоки). В окремих випадках критикується не власне категорія «демократія», а загальноновживане змістовне наповнення. Варто лише згадати Роберта Алана Даля з його концепцією поліархії [5, с. 177]. Таке критичне сприйняття демократії є теж не безпідставним, але водночас згадується загальновідома фраза Уїнстона Черчилля, висловлена в Палаті Общин англійського Парламенту: «Демократія – найгірша форма правління за винятком усіх інших, які людство спробувало до цього часу» (пер. авт.) [6].

Предмет даної роботи виходить за межі спроби спростування чи виправдання ідеї демократії. Проте є один спектр в критичному сприйнятті останньої, який не може не турбувати нас в існуючому дослідженні, а саме – недосконалість механізмів забезпечення народовладдя. Водночас недосконалість ідеї народовладдя (або її інструментів) підриває авторитет й самої демократії, що вимагає заглибитись в поставлену проблематику.

Доволі часто критики демократичного устрою апелюють до таких фактів як неможливість повного і пропорційного представництва всього населення країни, наявність цензів, брудні електоральні технології тощо. Наприклад О. В. Серьогін прямо пов'язує перемогу на виборах з кількістю коштів, затрачених на передвиборну кампанію, що автоматично позбавляє малозабезпечених претендентів будь-яких шансів на досягнення успіху в політичній боротьбі. Крім того вчений піддає сумніву явку виборців як критерій легітимності виборів [7, с. 18].

Обмеження вибору серед конкуруючих за владу еліт в межах жорст-

ко контрольованого виборчого процесу є, на думку М. А. Шебанової, однією з підстав для відмови від терміну «демократія» [8, с. 38].

Аналіз поглядів К. П. Побєдоносцева дозволяє вченим провести порівняння між бажаними результатами та реальністю, які зумовлені парламентаризмом демократичного суспільства. Так, якщо в теорії демократії виборець подає голос за кандидата тому що він знає і довіряє останньому, то на практиці такий вибір ґрунтується на вигуках та насаджених лозунгах зацікавленої партії. Правління розумної більшості реально постає в особі п'яти-шести представників партії, які змінюючись користуються владою. А ідея про обрання представниками кращих із кращих втілюється в особах найбільш честолюбних депутатів [9, с. 35-36].

Загалом критичний огляд теорії та практики демократичного устрою в такому світлі можна продовжувати довго. Важливим є те, що між ними прослідковуються певні об'єднуючі та системоутворюючі ознаки демократії. Такі ознаки можна образно розподілити на два рівні – верхній (метафізичний, теоретичний, статистичний) та нижній (діалектичний, прикладний, динамічний).

Верхній рівень – це ідея народовладдя. Не дарма найбільш загальноновживане визначення демократії отожднює її з «народовладдям» [10]. Л. М. Шипілов справедливо доводить у власному дисертаційному дослідженні, що народовладдя виступає принципом демократичної державності, а відтак системоутворюючою, сутнісною ознакою демократії, де інші ознаки є умовами, які об'єктивують, формалізують та обслуговують народовладдя [11]. Дійсно, політико-правовий устрій демократичної держави не дозволяє змінити точку опори з ідеї народовладдя на будь яку іншу ознаку, оскільки втрачається основний сенс демократії.

Однак на цьому рівні неможливо вирішити прикладні проблеми. Причина криється в його ознаках, які ми

зазначили вище. Так, даний рівень прояву демократії є:

- Метафізичним
- Теоретичним (ідейним)
- Статистичним

Термін «метафізика» несе в собі плюралістичний зміст. В нашому випадку метафізика вживається як те, що людина не в змозі досягнути за допомогою органів чуття, що лежить за межами її практики, споглядань, емпірики, однак може досягатись за допомогою значних узагальнень та віри [12, с. 216]. Таке розуміння взято не дарма, адже воно повністю вписується та виправдовує ідею народовладдя в сучасних демократіях. Практично, народовладдя не повинно представляти себе в якості конкретних механізмів забезпечення, будь то референдум, вибори, народні збори тощо. Останні є категоріями нижчого порядку і уособлюють лише інструментарій досягнення тих чи інших цілей. В свою чергу народовладдя є лише ідеєю з як можна вужчим змістом.

Саме існування у формі ідеї зумовлює теоретичну ознаку. Влада народу є гранично можливою абстракцією. Не дарма нами було зазначено необхідність вживання категорії «народовладдя» з як можна вужчим змістом, адже її використання породило безліч полемік. Однак для сприйняття ідеї суспільством (і тут важливо підкреслити, що йдеться не про наукову, а про побутову правосвідомість) її зміст повинен бути як можна більш зрозумілим і як можна менш суперечливим. Тому вдалими є міркування Ю. Г. Барабаша, який зазначає: «Саме народ розглядається як вихідний суб'єкт конституційного права, носій суверенних прав та всієї влади у державі. Попри зрозумілу на перший погляд, аксіоматичність названої тези, під час детального аналізу цього принципу виникає чимало запитань, на які не можна повною мірою дати відповідь навіть за допомогою доктринальних засад західного конституціоналізму» [13, с. 73].

Статистичність (тобто існування у статистичній ознаці) – ознака, необхідна для однакового розуміння та універсальності такої максимально абстрактної, вихідної ідеї як народовладдя. Вибірча система, порядок проведення референдуму можуть відрізнятись в конкретно-історичній державі та залежати від багатьох чинників (географічних, соціальних, історичних тощо). В нашому ж випадку, ми маємо справу з універсальною категорією, основа якої повинна мати змогу (хоча й не обов'язково) сприйматись свідомістю кожного соціального суб'єкта. Таким чином варто підкреслити слова Ю. М. Тодики: «Не існує єдиної доктрини народовладдя для всіх часів і народів. Значною мірою вона визначається типом правової системи, але її основу завжди становить концепція влади народу» [14, с. 19].

Нижній рівень утворюють механізми реалізації народовладдя, до яких відносяться й виборча система. Без забезпечення механізмів його реалізації, як зазначає Ю. С. Шемчушенко, народовладдя перетворюється на декларацію [15, с. 56]. Про необхідність запровадження певних механізмів реалізації влади народу також вказує Конституційний Суд України (див., абз. 3 п. 3 Рішення у справі № 1-2/2008 від 16 квітня 2008 року). До таких механізмів можна віднести вибори, референдуми, народні збори, плебісцити, народні вето та інші форми безпосередньої демократії.

В наш час, коли населення планети перевищило 7 мільярдну позначку [16], можливість безпосередньої участі громадян в прийнятті владних рішень є малоімовірною. Серед найрозповсюдженіших механізмів прямої демократії, поряд з виборами, прийнято розглядати такий їх різновид як референдум. І хоча вчені окреслюють значні перспективи та переваги останнього [17, с. 13], він не може замінити представництво з об'єктивних причин. Адже навіть в сучасних умовах, для прикладу, при-

йняття законопроекту на референдумі фізично ускладнює його розробку носієм влади – народом. Звісно ми не готові стверджувати що це «неможливо», враховуючи розвиток сучасних технологій (зокрема використання електронної мережі Internet). Особливо цікавим в даному аспекті є досвід Естонії, з його концепцією «електронного уряду» [18, с. 408]. Однак вказана практика поки не знайшла свого розповсюдження та може бути ускладнена при застосування в більш населених державах (для прикладу в Естонії, по даним на 2015 рік, проживає близько 1.3 млн. осіб [19]).

Власне виборча система покликана реалізувати на практиці ідею народовладдя в найбільш повній формі, встановити найоптимальніші юридичні процедури. При цьому вона не повинна гарантувати показники, які залежать від волі народу, носія влади. Ми маємо на увазі те, що навіть виборча система, у якій кількісні та якісні показники цenzів спрямовані на забезпечення максимальної участі населення країни, не повинна гарантувати 100% явки. Останнє може досягатись, в тій чи іншій мірі, різними засобами регулювання виборчих відносин. Наприклад шляхом психологічного впливу

[20]. Те ж стосується й результатів голосування, оскільки низька правова культура електорату може призвести до обрання завідомо авторитарних лідерів. Звісно, на практиці такі зміни поєднуються з брудними виборчими технологіями, застосуванням адміністративного ресурсу тощо. Однак це вже питання безпеки та захищеності виборчого процесу, а відтак – правової держави, й аж ніяк не демократичного устрою чи виборчої системи. В даному контексті доцільним буде згадати слова Адама Пшеворского, який окреслив демократію як «визначеність процедур при невизначеності результатів» [21].

Не зважаючи на те, що навіть найефективніша виборча система не може повністю втілити ідею народовладдя, все ж вона прагне максимально повно реалізувати останню. На початку даної роботи ми не випадково акцентували увагу на критичному сприйнятті демократії окремими науковцями та мислителями, в аспекті недосконалості механізмів забезпечення народовладдя. Адже комбінація елементів виборчих систем дозволяє вирішити значну кількість поставлених проблем (див. Таблицю 1).

Таблиця 1

№	Недоліки демократичного режиму	Подолання за допомогою різних виборчих систем або їх елементів
1	Неповне представництво населення	<ul style="list-style-type: none"> • Використання нових способів голосування (Internet, мобільна телефонія, пошта, електронні машини) • Встановлення виборчих цenzів • Максимальне забезпечення права голосу осіб з обмеженими можливостями, ув'язнених, осіб що перебувають на стаціонарному лікуванні та за кордоном.

2	Значна кількість втрачених голосів, непропорційне представництво населення в колегіальних органах	<ul style="list-style-type: none"> • Використання оптимальних змішаних (ФРН, Угорщина, Румунія), пропорційних (Австрія, Іспанія, Італія) виборчих систем та систем єдиного перехідного голосу (Мальта, Ірландія)
3	Диктатура більшості, прохід до парламенту великих партій, обмеження прав меншин	<ul style="list-style-type: none"> • Зниження виборчого бар'єру (0.67% у Нідерландах) • Використання оптимальних пропорційних виборчих систем та систем єдиного неперехідного голосу • Застосування спеціальних дільників при розподілу мандатів (метод Сен-Лаю)
4	Реальне панування лише декількох лідерів партій-переможців	<ul style="list-style-type: none"> • Використання виборчих систем, які надають можливість обирати кандидатів, а не голосувати за список партії загалом (пропорційна система з відкритими списками, система єдиного перехідного голосу)
5	Відсутність реального впливу на представників та їх підзвітності, непрофесіоналізм кандидатів.	<ul style="list-style-type: none"> • Використання мажоритарних виборчих систем (Великобританія, Канада, Франція, Білорусь) та систем єдиного перехідного голосу (Мальта, Ірландія) • Спеціальні вимоги (стаж роботи, освіта) для пасивного виборчого права

Звісно, компіляція елементів виборчих систем – складна справа. Адже обрання типу виборчої системи залежить від об'єктивних ознак держави (наприклад кількість населення, структура парламенту тощо). Окремі з елементів складно поєднати. Крім того їх застосування може мати різний ефект у відмінних суспільства, тобто значення будуть мати вже й історична, культурна, соціологічна складові тощо. Водночас ефективна виборча інженерія може максимально повно реалізувати ідею народовладдя.

Отже, виборча система формує нижній рівень демократичного устрою, який є:

- Діалектичним
- Прикладним (практичним)
- Динамічним

Діалектичний – означає заснований на законах діалектики. Основними законами діалектики є: перехід кількісних змін у якісні; єдність і боротьба протилежностей; заперечення заперечення. Діалектика розкриває об'єктивні закономірні зв'язки між необхідністю і випадковістю, можливістю і дійсністю, сутністю та явищем, змістом і формою, свободою і необхідністю [22, с. 204].

Аналізуючи структуру виборчої системи в конкретно-історичній державі можна виявити зазначені

ознаки. Наприклад підвищення кількісних показників явки виборців за допомогою оптимізації виборчої системи (див. №1 Таблиці 1) наділятиме обраних представників якістю легітимності. В свою чергу їх обрання є необхідністю, хоча результат виборів може бути випадковістю (особливості поділу округів, застосування окремих виборчих формул, структура бюлетеня тощо, можуть призвести до непередбачуваних результатів). Свобода вибору обмежується необхідністю голосування за обмежене коло кандидатів та наявністю лише певної кількості голосів (або преференцій) у одного виборця. Та й загалом, виборча система повинна забезпечити на одній арені змагальність суб'єктів, які часто обстоюють протилежну ідеологію.

Встановлення тої чи іншої виборчої системи є прикладною необхідністю. Адже практична реалізація ідеї представницької демократії неможлива без її застосування. Виборча система є інструментом, який покликаний реалізувати ідею народовладдя.

Динамічність означає, що виборчі системи змінюються залежно від поставлених вимог. Найбільш розповсюдженим є поділ на мажоритарну, пропорційну та змішану. Однак таке спрощене розуміння виборчих систем не відповідає дійсності. Виборчі системи відрізняються кожним елементом. І навіть відмінність одного з них дозволяє говорити про неідентичність виборчої системи в цілому. Будь то використання різних методів при розподілі мандатів (на-

приклад використання методу квот, з використанням квоти Гейра в Болгарії і методу найбільшого середнього Д'Ондта в Португалії) чи застосування різних легальних виборчих бар'єрів (10% в Туреччині та 0.67% у Нідерландах). Крім того структура виборчої системи може змінюватись з плином часу.

Як бачимо виборча система займає власну нішу в структурі демократії. Верхній рівень останньої (який є метафізичним, теоретичним, статистичним) формує ідея народовладдя. Саме на її реалізацію спрямований нижній рівень демократії (діалектичний, прикладний, динамічний) – виборча система. Ефективність виборчої системи залежить від інших елементів демократії та взаємопов'язаних категорій (наприклад правова держава, громадянське суспільство). Хоча її завдання полягає лише в забезпеченні механізмів реалізації ідеї народовладдя та носить суто процедурний характер.

Оскільки встановлення змісту суто юридичної категорії «виборча система» неможливе без доктринального осмислення всіх аспектів її розуміння та сфер існування, необхідно дати визначення виборчої системи, як елементу демократії. *Виборча система* – це динамічний прикладний інститут демократії, який діє в діалектичному зв'язку з особливостями конкретно-історичної держави (або іншого соціального утворення) та покликаний реалізувати ідею народовладдя у найбільш повній формі.

Список використаних джерел

1. *Massicotte L.* Establishing the rules of the game: election laws in democracies / L. Massicotte, A. Blais, A. Yoshinaka. – Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 2004. – 160 pp.

2. *Сорокин Г. В.* Античная демократия: свобода как фактор культурогенеза: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 24.00.01 "Теория и история культуры" / Сорокин Геннадий Вениаминович – Ростов-на-Дону, 2011. – 24 с.

3. *Revel J.* How Democracies Perish / Jean-Francois Revel – New York: Harper and Row, 1985. – 376 pp.
4. *Індекс демократії* [Електронний ресурс] // «Economist Intelligence Unit». – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf.
5. *Даль Р. А.* Демократия и ее критики / Даль Р. А. [Пер. с англ. Под ред. М. В. Ильина] – Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 576 с.
6. *Доповідь* Уїнстона Черчилля в Палаті Общин англійського Парламенту [Електронний ресурс]. – 1947. – Режим доступу до ресурсу: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1947/nov/11/parliament-bill#column_206.
7. *Серегин А. В.* Юридическая критика современной теории демократии / А. В. Серегин // Юридичні записки. – 2013. – № 1. – С. 17–26.
8. *Шебанова М. А.* Продвижение демократии – продвижение интересов транснациональных элит и экспансия глобального капитализма / М. А. Шебанова // Общество: политика, экономика, право. – 2011. – № 2. – С. 35–39.
9. *Грызлов Б. В.* Кризис представительной демократии и тенденции развития западного парламентаризма / Б. В. Грызлов // Журнал ПОЛИТЭКС. – 2007. – № 1. – С. 34–47.
10. *Латигіна Н. А.* Демократія: сутність, механізми здійснення та сучасні світові тенденції розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : спец. 23.00.02 / Латигіна Наталія Анатоліївна – Київ, 2010. – 35 с.
11. *Шипілов Л. М.* Народовладдя і його здійснення в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права. Історія політ. і правових вчень." / Шипілов Л. М. – Харків, 2004. – 19 с.
12. *Словарь* терминов и понятий по обществознанию / [Автор-составитель А. М. Лопухов.]. – 7-е изд. перераб. и доп. – М. : Айрис-Пресс, 2013. – 512 с.
13. *Барабаш Ю. Г.* Установча влада Українського народу як конституційний феномен / Ю. Г. Барабаш // Право України. – 2009. – № 11. – С. 73–80.
14. *Тодика О. Ю.* Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства / Тодика О. Ю. – Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого., 2007. – 480 с. – (Право).
15. *Український* парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського) / Наукова конференція 29 вересня 2011 р. – К.: Український інститут національної пам'яті, 2012. – 456 с.
16. *Доповідь* генсека ООН Пан Гі Муна, представлена на 47-й сесії Комісії ООН [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/323218/oon-naseleennyu-zemli-dosyaglo-7-2-mlrd-osib>.
17. *Оніщук М. В.* Референдна демократія: проблеми конституційної теорії та практики / Оніщук М. В. – Київ: Видавництво Європейського університету, 2009. – 450 с.
18. *Ткаченко В. І.* Розвиток електронного врядування системи освіти в Естонії [Електронний ресурс] / В. І. Ткаченко // Державне управління: теорія і практика. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Tkachenko.pdf>.
19. *Most requested statistics Estonia* [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.stat.ee/main-indicators>.
20. *Gerber A. S.* Social Pressure and Voter Turnout: Evidence from a Large-Scale Field Experiment. / A. S. Gerber, D. P. Green, C. W. Larimer. // American Political Science Review. – 2008. – № 102. – Рр. 33–48.
21. *Лукин А.* Россия и Китай: Ищем новое слово [Електронний ресурс] / Лукин А. // Ведомости. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2007/11/12/rossiya-i-kitaj-ischem-novoe-slovo>.

22. *Юридична* енциклопедія: в 6 томах / [Редкол.: Шемшученко Ю. С. (відп. ред.) та ін.] – Київ: Укр. енцикл., 1999. – 744 с. – (Д - Й.; т. 2).

Мохончук Б. С. Виборча система як динамічний інститут демократії

Встановлюється місце виборчої системи в структурі демократичного устрою. Розглядувана категорія співставляється з ідеєю народовладдя. Виокремлюються ознаки виборчої системи, а також надається визначення останньої, як динамічного інституту демократії.

Ключові слова: виборча система, вибори, демократія, народовладдя.

Мохончук Б. С. Избирательная система как динамический институт демократии

Устанавливается место избирательной системы в структуре демократического устройства. Рассматриваемая категория сопоставляется с идеей народовластия. Выделяются признаки избирательной системы, а также дается определение последней, как динамического института демократии.

Ключевые слова: избирательная система, выборы, демократия, народовластие.

Mokhonchuk B. Electoral system as dynamic institute of democracy

The article studied place of an electoral system in structure of the democratic device and compared it with idea of people power. Author allocated signs of an electoral system and also gave definition of the last, as dynamic institute of democracy.

Key words: electoral system, voting system, elections, democracy.